

EL DIÀLEG I L'AVALUACIÓ INSTRUCTORES DE LA RECEPCIÓ EN EIXIMENIS

Josep Roderic Guzman Pitarch

Universitat Jaume I

Per raó dels nombrosos estudis que s'han aprofitat a la figura i l'obra del frare Francesc Eiximenis (Viera, 1980), és gairebé sobrer recordar, doncs, el fet que el conjunt de les narracions d'aquest predicador es troben empeltades en la seva totalitat en macroestructures de caire argumentatiu. Ço és, inserides dins d'un determinat marc que no és necessàriament ficcional, ans al contrari, que es troba clarament al servei d'una determinada moral, d'un argument. Tanmateix, no ha estat tan exhaustiva la tasca d'analitzar el caire d'aquesta argumentació i la seva imbricació amb determinats elements de la narració com, posem per cas, el diàleg. D'aquesta forma, en el present treball, ens proposem d'examinar-hi la relació entre el diàleg i l'argumentació, especialment, pel que fa a l'avaluació. Observarem, doncs, com el diàleg es emprat per Eiximenis amb la funció de refermar la idea exemplificadora, tot adquirint, en nombroses ocasions, la seva força argumentativa, de debò, en l'avaluació posada en boca dels personatges.

En les narracions d'Eiximenis el diàleg és un recurs força considerable, sobretot pel fet que apropa més ràpidament el personatge al subjecte receptor. Així, sovinteja al llarg de les narracions, i fins i tot apareix, en molts casos, al seu inici, és a dir, en el moment de la caracterització dels personatges, en l'*Orientation*, con ho denominaria William Labov (1972). Aquí, en l'*Orientation*, apareix molt palmàriament amb la finalitat de confirmar els trets dels personatges, uns personatges que solen adquirir formes molt esbiaixades on, generalment, un és l'encarnació del bé i l'altre la *figura diaboli*. En molt comptades ocasions les figures tindran uns trets menys definits i es podran deslliurar d'aquesta classificació.

Per la seva banda, l'avaluació brollarà en totes les narracions de forma molt diversa. Arribat a aquest punt caldria fer menció de la distinció que realitza William Labov de l'avaluació. Aquest distingeix cinc tipus d'avaluació: aquella totalment externa, que opera quan el narrador trenca el marc de la història per a adreçar-se a l'auditor directament, interrompent, per tal que aquest prengui la distància suficient i així es pugui produir l'avaluació. Un segon tipus que apareix amb la inserció d'un comentari realitzat per un narrador participant de la història en el mateix moment dels fets. Un tercer tipus, on l'avaluació es troba inserida com un comentari realitzat per un narrador participant de la història a un altre participant. Un quart on l'avaluació, també inserida, ve d'un participant envers un altre participant. I, finalment, com una acció avaluativa: quan algun participant respon als fets d'una forma física més que purament verbal (Toolan (1988:156-157).

D'aquestes cinc formes d'aparició de l'avaluació, són les totalment externes les que es donen amb més profusió en les narracions d'Eiximenis. No hem d'oblidar que el narrador de l'obra marc és el fil conductor de l'argumentació (C.Wittlin, fins i tot, insinua la possibilitat de llegir el dotzè -però prefereix de no fer-ho-, com un "roman a clef", 1989: 98)). Aquesta argumentació no es podria definir com a lògica que no és lògica sinó de tipus entimemàtic. Això és, d'una estructura argumentativa que realitza una afirmació i posa un exemple d'aquesta afirmació, realitza una altra afirmació i un nou exemple, i

així successivament. D'aquesta forma, de vegades el problema rau en determinar on comença la ficció i on acaba l'argumentació o a l'inrevés.

En la majoria dels casos aquestes narracions ho són superficialment havent esguard del fet que es troben, d'una forma palesa, al servei d'una moral, d'un argument. Des d'aquesta perspectiva caldria entendre la tasca avaluativa externa del narrador en l'obra d'Eiximenis. El narrador de l'obra marc manifesta unes opinions que determinen la veritat i per tant la recepció de la narració. Fustiga davant de tot el que apareixerà, una acció, una actitud, un vici..., qualsevol cosa serà causa de les seves observacions que farà explícites abans i després de la narració; unes opinions i uns comentaris que, ultra això, contribueixen a augmentar la indeterminació i, d'acord amb Iser (1975: 238), obrin perspectives en la història contada bo i oferint al lector diverses propostes de valoració, per tal com actuen com a hipòtesi.

Així, després de narrar l'exemple s'accentuarà encara més l'efecte sobre el receptor, reblant la idea plantejada a l'*Abstract* (seguint novament la terminologia de Labov). Si abans la intervenció del narrador era en el sentit de "com es demostrarà", ara ho serà en el de "com queda demostrat":

"E d'ací ix ço que damunt és ja dit, ço és: que negun no deu a mal hom delliurat de mort; car, si ho fa, quan sia delliurat, ell matarà aquell qui l'ha delliurat." (Terç de *Lo Crestià*, cap. CXXVII, pàg. 126) (Sempre que no es diga el contrari emprarem el text a cura d'A. Hauf)

Aquesta persistència avaluativa obvia, doncs, al possible perill que el subjecte receptor establezca algun tipus d'identificació amb la figura triomfant en la narració (si aquesta, com s'esdevé en nombroses ocasions, és *figura dibaloli*). Tal com assenyala Philippe Menard tot parlant dels *fabliaux*,

"Les hommes prennent plus facilement le parti des trompeurs que celui des dupes...Le lecteur, ce faisant, oublie les règles morales et religieuses pour céder à tout ce qui flatte son orgueil et ses désirs.", (1983: 196).

S'evita així que s'experimente una desviació en el procés identificatiu, originant a l'ensem una recepció equivocada. Amb aquesta reiteració quedaria eliminada tota possibilitat de desviament. En determinades narracions d'Eiximenis, alguns personatges, com el vailet en *L'infant que no havia vist mai les dones* (Segon de *Lo Crestià*, cap. CLXIII, pàg. 73), l'eclesiàstic de la *Lletra que un gran golafre eclesiàstic tramès a un metge per demanar-li consell sobre lo regiment de sa vida* (Terç de *Lo Crestià*, cap. CCCXXII, pàg. 145), l'insaciable d'*El golafre que se li ho menjava tot a un frare* (Terç de *Lo Crestià*, cap. CCCLXX, pàg. 145), o el llop d'*El llop i la grua* (Terç de *Lo Crestià*, cap. CXXVII, ed. de Marçal Olivari, pàg. 119), entre d'altres, correrien aquest perill.

Aquest mecanisme avaluatiu té també un efecte en la recepció dels textos que caldria mencionar: la forma particular d'enjòlit que origina. Les expectatives del subjecte receptor s'acompleixen a la primera de canvi. Així, l'enjòlit adquireix la forma d'esperar allò que es té la certesa que passarà. En paraules de Hans Robert Jauss,

"... der mittelalterliche Leser konnte Texte gerade darum genußreich finden, weil sie ihm erzählten, was er bereits wußte, und weil es ihn zutiefst befriedigte, jedes Ding an seinem richtigen Platz im Weltmodell vorzufinden." (1977: 13)

A banda d'aquesta avaluació totalment externa, Labov considera altres que es presenten inserides. Però, la que ens interessa sobre manera ve representada per aquelles intervencions que són realitzades per un personatge i dirigides a un altre participant.

Aquest interès d'Eiximenis per relacionar diàleg i avaluació es palesa en la recepció productiva que realitza el frare predicador de la faula esòpica d'"El corb i la guineu", tot comparant-la amb les recepcions fetes per Maria de França i Don Juan Manuel.

Cal precisar que quan parlem de recepció productiva entenem el mateix concepte que designa Otfried Ehrismann qui, bo i analitzant diverses categories de receptors en l'àmbit de la *Rezeptionsgeschichte* del cantar dels Nibelungs, distingeix entre recepció passiva i activa. Receptors productius són, doncs, aquella mena de receptors que transmeten el text a altres receptors (1974: 125).

Òbviament aquestes tres versions de la faula del Corb i la guineu, tant la de Maria de França com la de Don Juan Manuel, i en especial, la d'Eiximenis, no estarien relacionades directament amb la faula d'Esop, sinó amb aquella mena de repertoris, tan estesos durant l'Edat Mitjana, on es classificaven per ordre alfabètic els vicis, pecats o virtuts i, a mena d'esclariment, s'introduïen narracions i anècdotes preses de la tradició antiga i moderna (Hauf 1983: 21). El coneixement de la narració d'Esop per Eiximenis, que aquest introdueix sota la fórmula: "Reconta lo fabulari que..."confirmaria en aquest cas l'opinió de Riquer sobre les citacions de segona mà del predicador (1964: II, 155).

Malgrat la manca de filiació directa esmentada suara, aquesta comparació entre recepcions és altament productiva en comprovar que les recepcions realitzades per Maria de França, Don Juan Manuel i Eiximenis, coincideixen totes tres en l'emprament de la fórmula dialògica en aquella part de la seqüenciació de la narració que seguint la terminologia de Labov (1972), denominaríem *Complicating Action*. No així la faula esòpica originària:

“ λ_πηξ_σ_θεασαμ_νη_α_τ_ν_κα_βουλομ_νη_το_κρ_ω_περιγεν_σθαι
στασα_π_νει_α_τ_ν_ε_μεγ_θη_τε_κα_καλ_ν_λ_γουσα_κα_τι_πρ_πει
α_τ_μ_λιστα_τ_ν_ρν_ων_βασιλε_ειν_κα_το_το_π_ντων_ν_γ_νοιτο_ει
φων_ν_ε_χεν.” (pàg. 151)

No obstant això, és precisament a la *Resolution*, en la terminologia de Labov, on es dóna una forta diferenciació entre les tres recepcions. A la faula d'Esop la *Resolution* apareixeria representada per les paraules de la guineu: “Ω_κ_ραξ_κα_φρ_να_ε_ε_χε_ο_δ_ν_ν_δ_ησεν_ε_τ_π_ντων_σε_βασιλε_ειν.” que es completa amb la *coda* “Pr_νδρα_ν_hton_ι_γο_ε_kaïro_” (p. 151). És a dir, en el moment que la guineu ha aconseguit el formatge del corb.

Aquesta forma de diàleg directe s'observa també en Eiximenis,

“- Entens-ho tu? Lo formatge m'he menjat. Ne grat ne gràcies a tu, mas a ma bona estúcia que el t'he sabut sostroure.” (Terç de Lo Crestià, cap. DCCCLXXXV, (ed. Marçal Olivar, Op. cit., pàg. 145)

però, manca en l'obra de Maria de França i de Don Juan Manuel. Tant en l'una com en el l'altre el silenci omplirà aquest moment.

“...le bec ovri, si comença:
li furmages li eschapa,
a la terre l'estut chaïr,
e li gupiz le vet saisir.
Puis n'ot il cure de sun chant,
que del furmage ot sun talant.” (v 23-28)

(Maria de França, *Esop XIII, Apud*, H. R. Jauß, *Untersuchungen zur mittelalterlichen Tierdichtung*, Niemeyer, Tübingen, 1959, pàg. 207)

Exactament igual s'esdevé en el text de Don Juan Manuel:

“Y desde el pico fue abierto para cantar, cayó el queso en tierra, y tomólo el raposo y fuese con él, y así fincó engañado el cuervo del raposo, creyendo que había en sí más apostura y más cumplimientos de cuanto era la verdad.” (pàg. 91).

Encara podem comprovar com en Maria de França la guineu no se n'ocuparà més, mentre que en Don Juan Manuel es fa una certa referència a l'estat anímic del corb després de l'engany, aquest: “... y así fincó engañado el cuervo...”.

Però el nostre predicador encara va més enllà, no deixa de petja la seva idea. La concretització que el subjecte receptor ha de realitzar ha de ser clara i pregona. Així Eiximenis afegeix:

“-Ara, dolent, ¿com te pots cuidar que io digués a de veres ço que t'he dit, com tu sies lo pus lleig, e hòrreu e malfadat aucell del món, qui has pijor veu que l'ase e has color de diable qui jamés no vius sinó de robaries e de carn podrida? Roman a mal punt, car dolent és e dolent seràs tostemps.”

Aquesta avaluació realitzada per un participant i adreçada a un altre participant, en aquest cas al corb, li serveix a Eiximenis per escarnir a balquena la figura del corb. Amb l'abundància d'adjectius negatius emprats de forma superlativa (dolent, lleig, hòrreu, malfadat, etc) aconseguix demonitzar el corb, convertir-lo en la *figura diaboli* necessària per al seu món polaritzat. Al seu torn, aconseguix també que l'acció de la guineu, no gaire diferent del robatori realitzat pel corb, quede alleugerida. El corb passa així, del babau de les narracions de les versions d'Esop, Maria de França i Don Juan Manuel ha trobar-se en un nivell semblant al del diable.

Tanmateix, no acaba aquí el lligam entre el diàleg i l'avaluació, tot fornint un tipus de recepció concreta per part del lector. Aquest lligam es palesa en la discriminació segons qui parla: la forma directa per a les opinions que el receptor ha de tenir presents, que rebatran tant les idees com les accions negativitzades, i la forma indirecta, en la majoria dels casos lliure, per a aquelles opinions que no han de guanyar el favor del subjecte receptor. És a dir, les intervencions dels *figura diaboli*, sovint, apareixen filtrades per la veu del narrador, excepte en el moment final de la confessió (i freqüentment contricció) on aquest personatge recupera la pròpia veu.

Com ja havíem suggerit abans, l'avaluació no es dona sempre en les figures que representen el pol positiu de les accions, sinó que, en Eiximenis, l'avaluació en estil de diàleg directe sovinteja en boca d'aquells personatges, que serien el símbol de la negativitat. Especialment a la fi de la narració on l'avaluació es converteix en quasi omnipresent. És en el moment en el qual s'adreça més directament al subjecte receptor, on l'autocrítica que realitza el personatge l'empresona de tal manera que no pot deslliurar-se. El diàleg no es troba tant al servei de la narració com al servei de l'argumentació.

No són gaires els exemples en el quals el subjecte de la història no arribi a la fi a algun tipus d'avaluació amb alguna mena d'acte de confessió, o especialment de contricció, de reconeixement de la seva falta, molt en la línia del cristianisme catòlic. Un dels pocs ho seria aquell de *L'infant que no havia vist mai les dones*,

“-Jatsia que los diables tan males cosas sien e que tant de mal fassen, e que en infern estiguen, volenters me passaria tots aqueis mals, e volenters estaria e habitaria en infern, sol que fos e habitàs ab aitals diables. E ara conec que los diables d'infern no són tan males cosas com hom diu, pus aital són, e ara conec que fort faria bon estar en infern, pus que aitals diables hi ha e ab aitals ha hom estar. E ací fos ho ab ells, plagués a Déu!.-” (Segon de Lo Crestià, cap. CLXIII, pàg. 73)

Aquesta solució, ben aliena a la resta de les narracions, es pot donar probablement pel fet que es tracta d'un infant, un personatge que no acaba de ser responsable total dels seus actes. Tot i que, per al subjecte receptor medieval, aquest motiu no és del tot suficient, i així ho indica Eiximenis amb una altra narració, en *De com la símia fou castigada*. Aquest considera que en aquests casos s'ha de tenir compassió però,

“... jatsia que per tal que no es tornen a fer oradures e que n'hagen major paor fa mester que hom los pas lo gat per l'esquena, ço és, que hom de llurs follies los ponesca bé, segons llur condició.” (Terç de Lo Crestià, cap. XCII, pàg. 101)

Dins del diàleg, i com a reforç avaluatiu, trobem, entre d'altres, un parell de recursos força condicionadors de la recepció: la ironia i els refranys. Pel que fa a la primera, malgrat que el to irònic apareix molt escadusserament en aquestes narracions, s'hi fa present també en la lluita dels personatges, i com no, en boca d'aquell que guanya, com en *Gebel.lí i Güelf*,

“-Germà, jo pensava e havia oït dir que tu eres diable mas veig que est àngel de Déu qui m'est aparegut. Vaig-me'n a la tua casa ab tu aparellat de fer a la tua volentat tostemps.” (Terç de Lo Crestià, cap. CXXVII, pàg. 127)

Si més no, l'apel.latiu afectuós de “germà”, amb el qual l'un s'adreça a l'altre, no s'hauria d'entendre pròpiament com a una ironia, sinó que connectaria més bé amb una germandat fictícia d'homes que viuen de les armes. Per la seua banda, sí que seria irònica la qualificació per part de Gebel.lí, en referir-se a Güelf, com a “àngel de Déu”. Un personatge que havia estat prèviament descrit com a gran malandrí que no perdonava “a gran ne a poc”. També adquiririen aquest to irònic els termes amb els quals li comunica que es prepara per anar a viure a les seves costelles.

Aquesta mena d'exemple en el qual la ironia recau sobre una víctima sense anar gairebé més enllà de les paraules és excepcional, atès que en la majoria dels casos la víctima rebrà un fort càstig, quan no el màxim. Així, en l'*Exemple del bon home i l'esclau grec*, el bon home s'adreça a l'esclau utilitzant el terme afectiu de “fill”, terme que encara contrastarà més en la darrera intervenció:

“-Oh fill!, ja t'ho dix jo que un vendria qui ho pagaria per tots. Vet lo meu bufet que ara és pagat.” ((Terç de Lo Crestià, cap. XCI, pàg. 100)

Aquest apel.latiu es produirà mentre l'esclau està morint, tornant-se-li la injúria que abans li havia fet al “bon hom”. El subjecte receptor, identificat amb el bon home, somriu en percebre aquesta ironia.

D'un tipus molt semblant apareix a l'*Exemple del metge que no va saber castigar la dona a temps*. L'home després de veure com la dona li talla els cabells, una figuera que estimava, i fer malbé una festa, li farà tres sagnies que acabaran per matar-la. Mentre feia les sagnies li anava dient:

“-Dona, dues altres escudelles n'havem a traure, e llavors serets ben sana; la primera és per los cabells que em tallars, la segona serà per la figuera, e la terça serà per lo convit destorbat e sullat per vós.” (Terç de Lo Crestià, cap. XCVIII, pàg. 112)

De nou un terme afectiu, familiar, per iniciar la frase i, a l'ensem, el contrast entre les paraules i els fets, entre la bondat del que suggereix la cura i el resultat que el metge té la certesa que es produirà.

Finalment, un darrer exemple d'aquesta ironia barrejada amb crueltat que serveix per establir l'avaluació el trobem a la *Faula del gat i la guineu*. El gat en el moment que la guineu es troba envoltada de gossos li recorda el que li havia dit, de com ella s'escapoliria dels gossos, si arribara el moment,

“-Comare! Oh comare! Ara és hora de pendre una de les mil voltes que adés dèiets. Doncs, comare, una de les mil! Una de mil!” (Terç de Lo Crestià, cap. CCCLIV, (ed. de Marçal Olivar, pàg. 142)

A banda, de la utilització de la ironia en el diàleg, com a forma d'avaluació, també havíem apuntat la utilització del refrany amb aquesta mateixa finalitat. D'una faisó breu assenyalarem com el refrany mostra la seva capacitat comunicativa en el context. En *El notable home que va prendre per dona una simple infanta*, l'home notable comenta a la seva esposa: “-Dona, que es que diga lo bander, ‘paor guarda la vinya’”. Aquí s'extrau una veritat ràpidament, fent una visió retrospectiva del que ha estat passant en aquest procés inevitable que adquireixen les coses. Totes les desgràcies i maltractes als quals ha estat sotmesa la dona semblen justificats sols amb la citació d'aquesta frase ingenyosa.

Aquestes fórmules paremiològiques, que avaluen comentant una determinada situació, eren d'un ús popular i de transmissió oral. El missatge era (i és) rebut en la forma del que deia l'experiència quotidiana, amb un model de conducta que es fa palès amb aquesta mostra de resignació. Amb el refrany s'apela en l'avaluació al sentit comú. El refrany posarà l'empremta de la saviesa “-Tostemps ho oí dir que qui fa la pega, que la's bega; e qui a diable fa servei tot mal n'espera.” (Terç de *Lo Crestià*, cap. CXXVII, pàg. 126) Aquest no era un recurs aliè en els discursos de tipus didascàlic-narratiu, especialment a finals de l'Edat Mitjana, sobretot per la facilitat de fer una avaluació amb una estructura amb sols dos membres, que li deia al subjecte receptor allò que ja sabia.

Per acabar hem de convenir que, en el marc d'una estructura molt esbiaixada, la imbricació entre diàleg i avaluació en les narracions d'Eiximenis és força estreta. Especialment, en els moments en què la necessitat d'establir una concreció determinada per part del subjecte receptor així ho demana. Un d'aquests moments es palesa en l'avaluació que formula el personatge que representa el pol negatiu de la història. Aquest realitza una mena d'acte de confessió que, tot i adreçar-se a altres personatges de la narració, té un destinatari ferm en el subjecte receptor del text.

BIBLIOGRAFIA

- EHRISMANN, OTFRIED: “Thessen zur Rezeptionsgeschichtsschreibung” en: Walter, Müller-Seidel, Walter, *et al.* (eds.), *Historizität in Sprach- und Literaturwissenschaft. Vorträge und Berichte der Stuttgarter Germanistentagung 1972*, München: Fink, 1974, pàgs. 123-131.
- EIXIMENIS, FRANCESC: *Contes i faules*, a cura de Marçal Olivar, Barcelona: Barcino, 1925.
- _____*Lo Crestià*, a cura d'Albert G. Hauf, Barcelona: Edicions 62, 1983 (MOLC; 2).
- HAUF, ALBERT G.: *Pròleg*, a *Lo Crestià (Selecció)*, de Francesc Eiximenis, Barcelona: Edicions 62, 1983 (MOLC; 2).
- ISER, WOLFGANG: *Die Appellstruktur der Texte. Unbestimmtheit als Wirkungsbedingung literarischer Prosa*, Konstanz: Universitätsverlag Konstanz, 1970, (Reproduït en R. Warning, (ed.) *Rezeptionsästhetik*, München: Fink, 1975, pàgs. 228-252)
- ISOP: *Faules*, 2 Volms. a cura de F.J. Cuartero, Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1984.
- JAUB, HANS R.: *Untersuchungen zur mittelalterlichen Tierdichtung*, Tübingen: Niemeyer, 1959 (Reproduït a H. R. Jaub, *Alterität und Modernität der mittelalterlichen*

- Literatur*, Münche: Fink, 1977).
- _____ "Alterität und Modernität der mittelalterlichen Literatur" en *Alterität und Modernität der mittelalterlichen Literatur*, München: Fink, 1977, pàgs. 9-47.
- JUAN MANUEL (Don): *El conde Lucanor*, Madrid: Espasa-Calpe, 1972.
- LABOV, WILLIAM: *Language in the Inner City*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
- MÉNARD, PHILIPPE: *Les fabliaux, contes a rire du moyen âge*, Paris: P.U.F., 1983.
- TOOLAN, MICHAEL .J.: *Narrative. A critical linguistic introduction*, London-New York: Routledge, 1988.
- VIERA, D. J.: *Bibliografia anotada de la vida i obra de Francesc Eiximenis (1340?-1409?)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1980.
- WITTLIN, CURT: "Quae maxime damnant animas pincipium: Fünf antimonarchische Kapitel im Pastorale des Francesc Eiximenis", *Zeitschrift für Katalanistik. Revista d'Estudis catalans* 2, Frankfurt am Main, 1989, 98-114.